

УДК 070.11:174(497.11)
DOI: 10.5937/pr83-55599
Оригинални научни рад

Политичка ревија
1/2025.
Vol. 83
стр. 233-251

Бојан Цвејић*

Факултет за спорт, Универзитет Унион Никола Тесла, Београд

ЕТИЧКИ КОДЕКСИ НОВИНАРА У СРБИЈИ КРОЗ ИСТОРИЈУ

Сажетак

Медији у Србији данас масовно крше етичке и професионалне стандарде прописане Кодексом новинара Србије. Иако тако не делује на први поглед, новинарство на овдашњим просторима има сада већ дугу историју успостављања етичких правила кроз писане документе, односно кодексе новинара, иако је доста каснила за развијеним земљама света. Значај етичких кодекса произилази из великог утицаја који медији имају у друштву и одговорности коју носе за јавну реч. Последице, самим тим, до којих јавна гласила могу довести извештавањем могу бити изузетно штетне по демократију, слободу медија и права на информисање грађана. Први такав кодекс на овим просторима усвојен је још 1965. године, али у стручној, академској и интернет литератури није могуће једноставно пронаћи све кодексе новинара кроз историју, па самим тим ни доносити закључке колико су нека правила дубоко утемељена у новинарско друштво, а која су новијег доба, нити анализирати садржај медија кроз историју по питању етичности. Циљ овог рада био је да пронађе и прикупи архивску грађу из ове области, систематизује све документе, те ће у даљем тексту

* Имејл адреса: bojan.cvejic@fzs.edu.rs; ORCID: 0009-0006-2869-0391.

анализом бити представљен развој медијске етике кроз историју новинарских кодекса.

Кључне речи: етика, медији, кодекс, кодекс новинара, историја, новинарство

УВОД: ЕТИКА И МЕДИЈИ

„Новинарство које није етично тешко да уопште завређује да носи то име” (Nikšić i Davičo 2004, 7), написао је новинар Стеван Никшић пре 20 година у уводнику зборника „Етика новинарства”. Од када постоји новинарство водиле су се кроз историју полемике о моралу, односно етичности медијских професионалаца и садржаја који објављују у јавним гласилима. Кроз медијску и историјску литературу, чини се да се ова тема највише покретала у другој половини 19. века, што је почетком наредног века довело до појаве првих писаних професионалних и етичких стандарда у виду кодекса новинара.

Теоретичар медија и медијске етике Стефен Вард (*Stephen Ward*) дефинисао је етику медија као „анализу и примену етичких принципа који су релевантни за одређену област друштва – праксу информативних медија” (Ward 2011, 54), додавши да она проучава принципе који за циљ имају одговорно понашање новинара и регулишу њихов однос с другим грађанима.

Док поједини сматрају да је медијска етика „друго име за правила игре” (Nikšić i Davičo 2004, 10), други процењују да у новинарству не могу постојати прецизно утврђена правила или упутства за новинаре, али да се „сасвим јасно зна шта је дозвољено, а шта није” (Kreĳg 2010, 299). Да етика медија није математика оцењују и истраживачи Дејвид Боејнк и Сандра Борден (*David Boeyink, Sandra Borden*) који додају да би „одабир најбољег одговора на етички проблем био донекле као одабир укуса у продавници сладоледа” (Boeyink and Borden 2010, 6).

Имајући у виду утицај медија у друштву, велику одговорност за јавну реч и контролну улогу у држави, медијска етика је неодвојиви део јавног интереса који је „постојано трајан, али врло сложен циљ новинарства” (Kreĳg 2010, 344). С тим у вези, медији и новинарство описују се као кључна претпоставка демократије, јер је њихов

задатак да „ослушкују и посматрају и обављају функцију релеја и комуникације” (Bal 1997, 134).

РАЗВОЈ КОДЕКСА НОВИНАРА У СВЕТУ

„Повеља француских новинара” из 1918. године сматра се „најстаријим кодексом новинара на свету” (Korní 1999, 20), а у наредним годинама и друге земље придружују се овом тренду. У САД је први кодекс усвојен 1923. године, а у другој и трећој деценији 20. века сличне документе добијају у Европи најпре скандинавске земље, као што су Шведска, Финска и Норвешка. Упоредо са кодексима, у истим земљама формирају се судови части или савети за штампу. Први кодекси били су засновани на универзалним вредностима и општим начелима која су се тицала тачности информисања, непристрасности и одговорности.

Широм света новинарски кодекси постају распрострањени после Другог светског рата. Овај сукоб глобалних размера довео је до интензивнијег дијалога и полемике о етици у новинарству, имајући у виду велики утицај политике и пропаганде током рата, јер је „у ратном новинарству доминирало мишљење по којем је дозвољено све што наноси штету непријатељу, док је ефекат важнији од истине” (Bjelica i Jevtović 2006, 175). После рата, на иницијативу Уједињених нација израђен је међународни кодекс новинарске етике који тада није усвојен, већ је сличан документ донет тек 1952. године. Такође, у том периоду, тачније 1954. године и Међународна федерација новинара је усвојила „Декларацију о начелима понашања новинара”.

О подељеним схватањима о нужности и значају етичких кодекса новинара писао је теоретичар Луис Алвин Деј (*Louis Alvin Day*) који је оценио да су заговорници писаних правила за медије говорили да је то „једини начин да се избегне препуштање моралног суда појединачним тумачењима” (Alvin Dej 2004, 67), а да су, с друге стране, противници сматрали кодексе „обликом аутоцензуре, одустајањем од независности и аутономије” (Alvin Dej 2004, 67).

Етика новинарства се у савременом добу надовезује на залагање поштовања вредности основних људских права и на међународне и националне законе и прописе из те области. Међу њима се нарочито истичу правило приватности, претпоставка невиности, заштита малолетника. До данашњег дана, заједничка карактеристика већине кодекса у свету јесте да они нису правно обавезујући. Међутим, то

не значи да су они „правно неважни” (Vodinelić 2012, 82), имајући у виду да се разматрају у правној пракси, односно да се судови служе њима у свом раду. Санкције које предвиђају кодекси новинара свODE се углавном на моралне осуде – јавна опомена или указивање на прекршај новинарске етике. Ту санкцију обавезан је да јавно објави медиј чији новинар је начинио прекршај, а „смисао ове санкције је да се јавно призна погрешно чињење и да се на одређени начин упуту извинење или пружи задовољење оштећеној страни” (Radojković 2004, 66).

То је и један од разлога зашто су многи велики светски медији почели да доносе сопствене, интерне кодексе о понашању запослених и уредничке смернице које представљају допуну националним, општим стандардима етичности у новинарству. Поента оваквих интерних докумената је да је сваки новозапослени новинар „дужан да се упозна с овим документом, да потписом потврди да га је примио к знању, и да га у свом раду поштује, односно, да сноси санкције уколико га крши” (Radojković 2004, 57). Теоретичари и истраживачи медија у својим радовима често истичу да оваква врста етичких кодекса има много већу снагу и ефекте пошто предвиђа и конкретне санкције према медијским упосленицима који не поштују етичка правила. Самим тим, они могу допринети „општем унапређивању професије од неког громогласно промовисаног документа на националном нивоу” (Vojnović 2004, 189–190).

ЦИЉ ИСТРАЖИВАЊА И МЕТОДОЛОГИЈА

Предмет овог рада је анализа садржаја свих кодекса новинара који су били важећи у Србији кроз историју, односно докумената која су усвојила новинарска удружења с циљем унапређења и заштите етичких и професионалних норми. Имајући у виду да текстови таквих докумената нису објављени на једном месту, нити појединачно лако доступни, истраживање је базирано првенствено на прикупљању архивске грађе из више различитих извора. Резултати рада биће представљени помоћу квалитативне анализе садржаја и упоредном методом како би се информације о развоју медијске етике и њених писаних правила систематизовале и представио развој етичких норми у новинарству кроз историју, а што може представљати допринос академским студијама новинарства, медијске етике и историје новинарства и даљем изучавању ове области.

ИСТОРИЈА КОДЕКСА У СРБИЈИ

Прво удружење новинара Србије основано је 1881. године, под називом „Српско новинарско друштво”. Циљеви тог удружења, формулисани у оснивачком статуту, сматрају се претечом етичких и професионалних смерница на овим просторима, барем како сматрају новинари ветерани. У члану 1 тог документа истиче се да се српски новинари удружују у намери да „обезбриже и унапреде српску публицистику путем и средствима која нађу за најудеснија, да се узајамно потпомажу у случају потребе, и да заштите углед и интересе публицистике, састављајући поротни суд ради части над сваким својим чланом, који би на зло употребљавајући јавну реч, компромитовао слободу штампе у Србији” (Bjelica 1988, 18).

Од тада па наредних неколико деценија новинари с ових простора етичке дилеме и професионалне стандарде решавали су кроз правила која су успостављана у оквиру самог удружења, а која су се мењала кроз године.

Осим тих правила, која су усвајана на годишњим скупштинама удружења, интересантно је издвојити и документ из 1895. године, који је објављен у листу Видело, а који такође представља основе каснијих писаних професионалних стандарда, али и увид у то с каквим изазовима су се српски новинари сусретали у то време. Документ под називом „Проглас о задацима Новинарског удружења” настао је као одговор на замерке у јавности, односно да су „политичке дискусије у новинама неозбиљне, да је тон некоректан, да нема начелних разговора и тако даље” (Srpsko novinarsko udruženje 1895).

У том прогласу се наводило, између осталог: „Српска штампа има да ради у два правца. Прво је дужна да буде озбиљна, строга и поуздана контрола свију јавних послова у држави, у општини, у суду, школи; савестан бранилац строге уставности и законитости и у опште објективна процена свега што је скупљено под појам унутрашње политике. После тога долази друга обавеза, да с поља носи заставу српске народне мисли и да буде заступник народних претенција пред Европом” (Srpsko novinarsko udruženje 1895).

У закључку овог документа могу се уочити и претече формулисања правила приватности, јер се истиче да ће се „у питањима моралним новине држати најозбиљније и нигде неће задирати у светиње домове и породичне” (Srpsko novinarsko udruženje 1895).

Већ 1906. године Српско новинарско удружење у својим новим правилима предвиђа санкције за чланове који их се не придржавају, те се напомиње да се може искључити сваки члан „који нарушава углед новинарства, који би био осуђен државним судовима због злочинства у опште, или због преступа из користољубља; који учини ма шта, што се не слаже са појмом о части и моралу” (Srpsko novinarsko udruženje 1906).

Први кодекс који помиње Савез новинара Југославије, како се касније звало новинарско удружење, јесте Међународни кодекс части за особље штампе и информација који је усвојила Организација уједињених нација 1952. године. У овом кодексу се клевета, намерно нападање, оптужбе без доказа, као и плагијат дефинишу као „озбиљни професионални преступи” (Savez novinara Jugoslavije 1971, 255). Даље се формулише и да треба опрезно поступати са гласинама и непровереним вестима, као и да се мора поштовати правило приватности особа о којима се пише, осим уколико то није у јавном интересу.

Убрзо затим, а пре првог формалног кодекса, Савез новинара Југославије 1954. године усваја документ који је назван „Моралне обавезе новинара”. У њему се наводи: „Новинар служи истини. Новинар ради по својој савести и с дубоким осећањем одговорности, не допуштајући себи да послужи уношењу и одржавању у јавности ма чега лажног, измишљеног и непровереног. Новинар ће ове обавезе испуњавати само ако је свестан свога односа и дужности према друштвеној заједници, ако је увек руковођен социјалистичком свешћу коју јача своје стално политичко изграђивање...” (Savez novinara Jugoslavije 1971, 314).

Први Кодекс југословенског новинарства донет је тек 1965. године, за чије су састављање послужили постојећи инострани кодекси, и то 20 националних и три међународна. Усвојен је на конгресу југословенских новинара у Мостару (Majstorović, Ivanuš i Vilović 2022, 106).

Имајући у виду да је то било доба комунизма, на самом почетку текста се наводи да је „новинар друштвено-политички радник који у својој професионалној делатности јавно, писменом и усменом речи, карикатуром, фотографијом и филмом, учествује у изградњи и развоју социјалистичког друштва и бори се за пуно остварење самоуправних права радног човека и за хумане односе међу људима” (Savez novinara Jugoslavije 1971, 560).

У првом кодексу у историји на домаћем поднебљу истичу се и начело равноправности свих људи, спречавање дезинформисања јавности, одредба о необјављивању погрешних или недовољно проверених вести, поштовање човекове личности и достојанства, као и да су плагијат, прикривено оглашавање, хонорарни и други послови који могу довести новинаре у сукоб интереса неспојиви са новинарством (Savez novinara Jugoslavije 1971).

У то време теоретичари медија оцењују да Југославија има „снажне партијске и националне оријентисане медије засноване на власништву и управљању од стране друштва” (Jones 1980, 36), те да постоји значајан степен радничке контроле и снажно учешће публике, што се примећује и из самог текста првог кодекса.

Четири године касније први новинарски кодекс у Југославији је допуњен, а једна од најзначајнијих измена било је детаљније формулисање правила поштовања приватности у медијима. У овом документу из 1969. године се наводи обавеза да се поштује приватни живот појединаца о којима се пише и да није дозвољено износити такве податке у јавност без њихове сагласности. Једна од одредби која је тада додата, а која је на снази и данас у нешто другачијој форми, гласи: „Новинар свесно избегава јавну идентификацију лица навођењем имена, иницијала, фотографијом или филмом, кад год то није битно за информацију или када то налаже обазривост” (Savez novinara Jugoslavije 1969, 3–4), на шта се надовезује и правило о забрани дискриминације које каже да „новинар у насловима или на други начин не наглашава расу, националност, професију и религиозна убеђења особа о којима пише, а посебно ухапшених, оптужених или осуђених лица, уколико то није изузетно битно за случај о којем обавештава” (Savez novinara Jugoslavije 1969, 3–4).

Друге измене Кодекса које су усвојене 1973. године укључују нове вредности као што су марксизам, лењинизам, политика несврстаности, јединство Југославије, мир, независност и једнакост у међународним односима, без значајних измена о етичким и професионалним стандардима самог извештавања (Savez novinara Jugoslavije 1973). Новинар се и даље сматра друштвено-политичким радником, са наглашеном „свесном посвећеношћу идејама марксизма и лењинизма” (Poler Kovačić 2022). Како је оценила теоретичарка медија Мелита Полер Ковачић, „слобода је стога призната, али у границама афирмисања социјализма заснованог на самоуправљању” (Poler Kovačić 2022).

Једина приметна разлика у кодексу који је усвојен 1982. године јесу прецизније смернице које регулишу забрану прикривеног оглашавања у медијима. Иако је до тада важило, односно било прописано да није дозвољено сакупљање или посредовање у сакупљању огласа и новинарских текстова који су таквог карактера, у новој верзији новинарског кодекса било је истакнуто да је „недопустив аквизитерски рад или бављење рекламном-пропагандним пословима који могу довести у питање објективност информирања”, као и да „економска пропаганда мора бити видљиво одвојена од политичко-информативних написа” (Savez novinara Jugoslavije 1982, 136–140).

Осамдесете године, међутим, довеле су до бурних расправа о етици у новинарству на простору тадашње Југославије. Аутори Михаило Бјелица и Зоран Јевтовић оценили су да је тих година новинарство задесила криза „тежа од цензуре и репресије” (Bjelica i Jevtović 2006, 412), назвавши је „ерозијом морала”. Они су у свом делу *Историја новинарства* навели да је објављивање „неистинитих и непроверених информација, клеветање и блаћење личности, ширење верске и националне мржње путем медија – постало стање које толеришу институције политичког система” (Bjelica i Jevtović 2006, 412).

Као последица те расправе донет је нови кодекс 1988. године који је оцењен као „компромис различитих концепција” (Bjelica i Jevtović 2006, 413), односно представника политичких структура и новинара, те њиме нико није био задовољан. Овај документ престаје да дефинише новинара као друштвено-политичког радника, али и изоставља вредности марксизма и лењинизма. У њему су наведене и детаљније смернице о медијском извештавању, сем оних генералних, па се тако детаљније прецизирају права и обавезе новинара, међу којима су дужност да се истинито информише јавност, заштита правила приватности, појам ауторских права. Први пут се директно формулише и правило претпоставке невиности и прецизира: „Кад извештава из области правосуђа, води рачуна да су сви људи пред законом једнаки и да нико не може бити проглашен кривим док није правоснажно осуђен” (Savez novinara Jugoslavije 1988, 2).

Под „општим начелима” у овом документу се наводи да се „у обављању професионалних задатака новинар залаже за истину, слободу и демократију, за правну државу, њен интегритет и уставно уређење Југославије, поштује достојанство и право грађана, као и равноправност људи пред законом” (Savez novinara Jugoslavije 1988,

2). Полер Ковачић је у својим радовима оценила да се тек у овом кодексу појавила „функција медија као ‘чуvara’” (Poler Kovačić 2022).

Нови текст кодекса објављен је две године касније, на који се политичке структуре први пут нису буниле. Како је оцењено, „не зато што им се свиђао, већ што им више није био важан” (Bjelica i Jevtović 2006, 415), имајући у виду да се називао рат на простору Југославије па новинарски кодекс више није ни помињан.

Пажњу струке привукао је текст кодекса Савеза новинара Југославије из 1998. године, донет осам дана након усвајања рестриктивног Закона о јавном информисању, који се незванично називао и „законом о цензури”. На самом почетку овог издања кодекса, у оквиру тачке „Права и дужности” писало је: „У обављању свог посла новинар се придржава законских одредаба и за свој рад сноси одговорност пред законом и професионалном организацијом” (Vojnović 2004, 177). У овом документу, иначе, први пут се појављује и смерница о забрани примања поклона и мита (Nezavisno udruženje novinara Srbije 1999, 94).

После петооктобарских промена у држави, 2001. године Удружење новинара Србије усвојило је нови кодекс који је у својој првој тачки предвиђао да је „најсветија обавеза новинара поштовање истине” (Nedeljković 2009, 420). Он је заступао вредности које су универзалне до данас као што су те да новинари приликом рада на причама морају имати обе стране, да су дужни да назначе извор информација, негују културу и етику јавне речи, поштују људско достојанство, претпоставку невиности, право на приватност, да не смеју објављивати прикривене рекламе... Истим документом оцењено је да су с новинарством неспојиви сензационализам, дискриминација, објављивање неоснованих оптужби, клевета, гласина, злоупотреба емоција саговорника, али и „услужност према центрима политичке власти и финансијске моћи” (Nedeljković 2009, 421).

По распаду дотадашње Југославије, у Србији је паралелно постојао и Кодекс који су признавали чланови Независног удружења новинара Србије (НУНС) које је основано издавањем дела чланства из Удружења новинара Србије и донело свој кодекс 1994. године. У том документу није било специфичних одредби у односу на дотадашње општеважеће стандарде у свету, али је други кодекс новог удружења из 2003. године био карактеристичан по одредби о извештавању о опозицији: „Новинари ће инсистирати да информисање о активности опозиционих организација, група и појединаца буде адекватно

снази њихових аргумената и величини њиховог утицаја у друштву. Прећуткивање опозиционе активности поводом владиних акција сматраће се повредом Кодекса” (Nikšić i Davičo 2004, 25).

Донедавно важећи Кодекс новинара Србије усагласила су и усвојила 2006. године оба новинарска удружења, Удружење новинара Србије (УНС) и Независно удружење новинара Србије (НУНС), као етички стандард професионалног поступања новинара. Већина новинарских кодекса у свету се често преклапа са домаћим законима и међународним прописима, па се тако и у Кодексу новинара Србије поједине одредбе ослањају на Закон о јавном информисању и медијима, Устав Србије, Законик о кривичном поступку и Закон о заштити података о личности који јамче поштовање правила приватности, са посебним нагласком на заштити малолетника, али и правило претпоставке невиности.

Иако је кодекс током година био ажуриран неколико пута, два највећа новинарска удружења у Србији су крајем 2024. године усвојила нови текст етичких смерница које по први пут изричито забрањују извештавање са сахрана и о самоубиствима, осим у изузетним случајевима када постоји јавни интерес, као и забрану сензационалистичких наслова. Такође, први пут је у кодекс уврштен и појам „право на заборав”, који подразумева да „могу уклонити име и податке о личности с онлајн медија на захтев особе чија су права повређена, под условом да објављивање тих података није у јавном интересу или не претеже над заштитом приватности” (Savet za štampu 2024b).

У складу с новим изазовима у медијима до којих је довео развој технологија, кодекс из 2024. уводи доста новина, међу којима су препоруке за модерирања коментара читалаца у онлајн медијима, коришћење друштвених мрежа као извора информација, али и употребу вештачке интелигенције у креирању медијског садржаја. Први пут се истиче и да медији треба да користе родно осетљив језик.

КОДЕКСИ У ОНЛАЈН СФЕРИ

Све бржи развој нових технологија и појава друштвених мрежа у последње две деценије променили су значајно систем рада медија, а самим тим пред медијске редакције и новинаре ставили су нове изазове с којима треба да се суоче. Промениле су се технике прикупљања информација услед развоја интернета, брзина је постала

императив који је са собом донео и одређене циљеве („таргете“) у продукцији медијског садржаја и домету истог ка публици, друштвене мреже постале су нове платформе за пласирање вести, а све то је довело до бројних и нових етичких дилема новинара. Међу њима су свакако и провера извора с интернета и руковање приватним подацима, који нису нови изазови, али се „начин на који се ти изазови јављају променио“ (Stevens and Fuller 2017, 121).

Основе новинарства и технике рада суштински се нису промениле, али се проблеми и свакодневни изазови новинара у доба интернета у мноме разликују од рада у традиционалним медијима. Теоретичари и истраживачи медија и представници праксе сагласни су зато да „нови медији захтевају нову етику“ (Díaz-Campo and Segado-Boj 2015, 3) или да се макар постојећи стандарди прилагоде модерном добу.

Улога, утицај и одговорност медија у друштву и демократским процесима су масовном доступношћу информација на интернету добили још више на значају, посебно имајући у виду велики и константан проток дезинформација. У складу с тим, за новинарство као професију и медије као друштвену институцију етички и професионални стандарди постају још важнији, „као оквир за утврђивање модела новинарства који преферира поверење и одговорност у интересима изградње смислено ангажованих односа с публиком“ (Ireton i Posetti 2021, 22).

Већина новинарских кодекса, што националних тако и оних интерних у редакцијама, прилагођава се и допуњава у складу с новим случајевима етичких и професионалних дилема, које изискују све чешће редиговање таквих докумената.

У Србији су 2016. године усвојене Смернице за примену Кодекса новинара у онлајн окружењу, које су својеврсна допуна основном документу кодекса, а које су последњи пут ажуриране 2021. године. У овим смерницама које је припремио Савет за штампу регулишу се поједина нова питања која се не помињу у самом Кодексу или су постојеће одредбе истог прилагођене новим условима.

Овим допунама регулише се накнадна измена, повлачење и измена времена објављивања садржаја на онлајн платформама, као и начини објављивања исправке и захтева за одговор на информацију. Посебна пажња посвећена је и кориснички створеном садржају, односно коментарима публике на порталима и њиховим званичним налозима на друштвеним мрежама, за које се наводи да спадају под одговорност сваког медија и да их је неопходно модерирати.

Бројна друга питања обухваћена су Смерницама Савета за штампу, међу којима су и провера података на интернету, правило приватности, обавеза сагласности за преношење садржаја с друштвених мрежа, начин преношења и цитирања других медија и коришћење уметнутих („ембедованих“) садржаја (Savet za štampu, 2021). Питање ауторских права у данашње време истиче се као једно од важнијих етичких питања, имајући у виду да „од око 140 инфосајтова у Србији, више од половине не производи свој програм већ узима текстове са туђих сајтова без дозволе, провере и потписа аутора” (Milenković 2023, 163).

Један од алата нових технологија који је последњих неколико година додатно „пореметио” рад новинара и који је довео до великих полемика у вези с етичким аспектима јесте и генеративна вештачка интелигенција, која има могућност да продукује текстове, фотографије и видео записе, које је тешко разликовати од оних које је написао или направио човек. Новинари и медији у свету све чешће користе ове алате вештачке интелигенције у свакодневном раду, што је изазвало забринутост медијских стручњака по питању очувања кредибилитета новинарске професије.

Међународне и новинарске организације увелико припремају смернице за употребу оваквих алата у медијима, кроз посебне документе или допуном националних и интерних кодекса новинара. Оно у чему се сви слажу јесте да се морају поштовати сви професионални и етички стандарди новинарства.

Међународна организација „Репортери без граница” објавила је тако у новембру 2023. препоруке за регулисање ове области, према којима су медији одговорни за сваки садржај који објављују, као и да свака употреба вештачке интелигенције мора бити јасно назначена у садржајима, то јест да се обезбеди јасно разликовање садржаја који настаје или је измењен уз помоћ нових технологија (Reporters without borders 2023).

Савет за штампу у Србији је у последњим изменама Смерница за примену Кодекса новинара у онлајн окружењу 2021. регулисао донекле ову област, пре него што су оне уврштене у Кодекс 2024. године. У препорукама се истиче да медији могу користити вештачку интелигенцију у процесу креирања медијских садржаја, „под условом да је користе одговорно и сразмерно, те да приликом коришћења вештачке интелигенције поштују принципе заштите података о личности, информационе безбедности и недискриминације” (Savet

за штампу 2021), али и да је неопходно транспарентно назначити када се користи неки од алата вештачке интелигенције приликом креирања садржаја.

Као и у препорукама Репортера без граница, у смерницама Савета за штампу се наглашава да медијски садржај креиран употребом вештачке интелигенције „потпада под уредничку одговорност медија и не ослобађа новинара и уредника обавезе поштовања било ког правила прописаног Кодексом” (Savet za štampu 2021), а нарочито га не ослобађа обавезе дужне новинарске пажње. Ове препоруке нашле су се потом и у основном тексту Кодекса новинара Србије, који је усвојен у децембру 2024. године.

САМОРЕГУЛАЦИЈА

У већини европских земаља одговорношћу новинара и поштовањем етичких норми баве се савети за штампу, односно саморегулаторна тела струке. Такође и „синдикати новинара су свуда показивали велики интерес за медијску етику, састављали кодексе или покретали савете за штампу“ (Bertran 2007, 17). Бројни савети за штампу настали су још почетком 20. века, истовремено с првим кодексима новинарима, о чему је било речи у првом делу овог рада.

Ова тела имају задатак да регулишу или надгледају понашање медија и примењују неопходне превентивне и казнене мере. Реч је о невладиним институцијама чија је функција да „посредују између медија и јавности” (Vojnović 2004, 191). Поједини аутори оцењују да оваква саморегулаторна тела пружају „добар јавни имиџ индустрији, помажући да се потрошачи увере да индустрија чини све што је могуће како би подигла или одржала стандарде” (Forst 2011, 214).

Савет за штампу у Србији основала су медијска удружења Независно удружење новинара Србије, Удружење новинара Србије, Асоцијација медија, Независно друштво новинара Војводине и Локал прес крајем 2009. године. Основан је да би пратио поштовање Кодекса новинара Србије у писаним медијима и решавао жалбе на медијске садржаје. Према Статуту, у надлежности овог тела је и „посредовање између оштећених појединаца, односно институција, и редакција, као и изношење јавних опомена за кршење етичких стандарда утврђених Кодексом новинара Србије” (Savet za štampu 2023). Надлежност Савета прихвата већина релевантних и утицајних гласила у Србији што је тренутно, према подацима са званичног

сајта овог саморегулаторног тела, укупно 153 медија и то 12 дневних новина, 30 магазина, 43 локална гласила, две новинске агенције, као и 66 интернет портала.

Савет за штампу реагује на основу жалби или представки на медијске садржаје о чему одлучује Комисија за жалбе, коју осим представника удружења оснивача чине и представници цивилног друштва. Одлуке које доноси Комисија за жалбе односе се само на писане медије који признају надлежност овог тела, а уколико се одлучи да је одређено гласило прекршило неко од етичких правила дужно је да то и објави на својим странама. То представља и једину казнену меру, у облику јавне опомене или упозорења.

Ово саморегулаторно тело последњих неколико година спроводи и шестомесечни мониторинг поштовања Кодекса новинара Србије у дневним листовима са националном покривеношћу, што представља једине званичне податке о етичности медија у земљи и ради се само за дневну штампу. Према њиховом последњем истраживању, које је обухватило девет дневних новина (*Ало, Блиц, Данас, Вечерње новости, Информер, Курир, Политика, Нова и Српски телеграф*) у периоду од 1. јула до 31. децембра 2023. године, забележени су прекршаји кодекса у 4.141 тексту, и то најчешће оним о домаћим политичким темама, кривичним делима и естрадним темама (Savet za štampu 2024a).

Највише је забележено прекршаја (1.629) поглавља 4 Кодекса новинара Србије који се односи на одговорност новинара, а следи поглавље које се базира на истинитости извештавања са 1.624 прекршаја.

ЗАКЉУЧАК

Новинарство и етика представљају нераздвојне појмове о чему се расправља од када постоји новинарство, али се формализује кроз правила односно етичке кодексе новинара знатно касније. Први кодекси настају тек почетком 20. века, а ширу распрострањеност добијају после Другог светског рата, током којег је велики број медија у свету био подложен политичком утицају и пропаганди.

Етички принципи могу се увек тумачити разнолико и нису нити могу бити јасно утврђени као правила. Међутим, на основу праксе, а вероватно и грешака и штетних утицаја који су се дешавали током историје новинарства, настали су кодекси новинара као писана

правила етичких и професионалних стандарда који су универзални и опште прихваћени.

Кодекси нигде у свету нису правно обавезујући нити подразумевају санкције за кршење истих, али представљају смернице којих би новинари требало да се придржавају или полемишу о њима. Много већу снагу од општих и националних етичких кодекса новинара имају интерни правилници одређених редакција, који представљају на неки начин анексе уговора о раду с новинарима, па самим тим постоје и јасно одређене санкције за непоштовање правила редакције. У том контексту, многи теоретичари медија сматрају да кодекси самих редакција имају много већу моћ и могу више да допринесу побољшању професионалности и етичности новинарства.

У складу с модерним добом, кодекси и смернице се прилагођавају и мењају што је посебно постало уочљиво у последње време с развојем нових технологија, које се све брже и више напредују и пред медије свакодневно стављају нове изазове у свакодневном раду, али и по питању етичких дилема.

Србија је у смислу формалног регулисања етичких смерница доста каскала за развијеним земљама света, пошто је први кодекс новинара усвојен тек 1965. године. Међутим, етичке дилеме и полемике постојале су много пре тога. Новинарско удружење на овим просторима је у оквиру правила за своје чланове давало опште смернице, за чије непоштовање је претила „казна” искључења из чланства. Правила и стандарди су временом мењани, а први кодекси новинарства дочекани су у доба комунизма и дефинисали су новинаре као друштвено-политичке раднике.

Србија данас има Кодекс новинара Србије која су прихватила два највећа новинарска удружења – Удружење новинара Србије и Независно удружење новинара Србије и који у својој основи поштује универзална начела професионалности и етичности у медијима. Ипак, делује да су сва писана правила у кодексима била „мртво слово на папиру” пошто није постојало тело које ће се бавити поштовањем истих. У Србији је Савет за штампу као саморегулаторно тело основан тек 2009. године и према њиховим истраживањима, домаћи медији и даље масовно крше све професионалне и етичке принципе. Иако велики број медија званично прихвата надлежност овог тела, у пракси се не види да иста та гласила дословно поштују вредности које ова институција заступа.

Србија сад већ, може се рећи, има дуго историју регулисања професионалних и етичких стандарда новинарства, али се не примећује да су их медији и некада и сада поштовали или радили на унапређивању квалитета новинарства. Потребно је, изгледа, још доста времена да би се стандарди новинарства у овој земљи подигли на ниво који ова професија захтева и од које се очекује у сваком демократски развијеном друштву.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Alvin Dej, Luis. 2004. *Etika u medijima – primeri i kontraverze*. Beograd: Medija centar.
- Bal, Fransis. 1997. *Moć medija*. Beograd: Clio.
- Bertran, Klod-Žan. 2007. *Sistemi medijske odgovornosti*. Beograd: OEBS.
- Bjelica, Mihailo. 1988. *Hronika Srpskog novinarskog udruženja 1881–1941*. Beograd: Udruženje novinara Srbije i Jugoslovenski institut za novinarstvo.
- Bjelica, Mihailo, i Zoran Jevtović. 2006. *Istorija novinarstva*. Beograd: Megatrend univerzitet primenjenih nauka.
- Boeyink, David, and Sandra Borden. 2010. *Making Hard Choices in Journalism Ethics*. New York, London: Routledge.
- Diaz-Campo, Jesus, and Francisco Segado-Boj. 2015. "Journalism ethics in a digital environment: How journalistic codes of ethics have been adapted to the Internet and ICTs in countries around the world." *Telematics and Informatics* 32 (4): 735–744. DOI: 10.1016/j.tele.2015.03.004.
- Forst, Chris. 2011. *Journalism, ethics and regulation*. New York: Routledge.
- Ireton, Cherilyn, i Julie Posetti. 2021. *Novinarstvo, „lažne vijesti” i dezinformacije*. Podgorica: UNESCO i Institut za medije Crne Gore.
- Jones, Clement. 1980. *Mass Media Codes of Ethics and Councils: A comparative international study on professional standards*. Paris: UNESCO.
- Korni, Daniel. 1999. *Etika informisanja*. Beograd: Clio.
- Krejš, Ričard. 2010. *Onlajn novinarstvo*. Beograd: Clio.
- Majstorović, Dunja, Željana Ivanuš, i Gordana Vilović. 2022. „Novinarska etika u Hrvatskoj: aspekti razvoja kodeksa, obrazovanja novinara

- i znanstveno-istraživačkog interesa za temu.” *Politička misao: časopis za politologiju* 59 (1): 100–127. DOI: 10.20901/pm.59.1.05.
- Milenković, Vesna. 2023. *Etika i kodeks novinarstva*. Beograd: Fakultet za sport.
- Nedeljković, Mile. 2009. *Hronika Udruženja novinara Srbije 1941–2006*. Beograd: Udruženje novinara Srbije i Službeni glasnik.
- Nezavisno udruženje novinara Srbije. 1999. *Etički kodeksi: za štampane i elektronske medije, Novinarski priručnik*. Beograd: NUNS.
- Nikšić, Stevan, i Ana Davičo. 2004. *Etika novinarstva – priručnik za profesionalne novinare*. Beograd: Centar za profesionalizaciju medija.
- Poler Kovačić, Melita. 2022. “Normative Role Orientations of Yugoslav Journalists: A Study of Journalism Ethics Codes in the SFRY.” *Prispevki za novejšo zgodovino* 62 (1): 64–81. DOI: 10.51663/pnz.62.1.3.
- Radojković, Miodrag. 2004. „Kodeksi profesionalne etike u novinarstvu.” U *Etika javne reči u medijima i politici*, ur. Zoran Vacić, 51–70. Beograd: Centar za liberalno-demokratske studije.
- Reporters without borders. 2023. “Paris chapter on AI and journalism.” *Reporters without borders*. Poslednji pristup 30. januar 2024. <https://rsf.org/sites/default/files/medias/file/2023/11/Paris%20charter%20on%20AI%20in%20Journalism.pdf>.
- Savet za štampu. 2021. „Smernice za primenu Kodeksa novinara Srbije u onlajn okruženju 2.0.” *Savet za štampu*. Poslednji pristup 30. novembar 2024. <https://savetzastampu.rs/lat/publikacije/smernice-za-primenu-kodeksa-novinara-srbije-u-onlajn-okruzenju-2-0/>.
- Savet za štampu. 2023. „Statut.” *Savet za štampu*. Poslednji pristup 10. novembar 2024. <https://savetzastampu.rs/dokumenta/statut/>.
- Savet za štampu. 2024a. „Izveštaj o monitoringu poštovanja Kodeksa novinara Srbije u dnevnim novinama u periodu od 1. jula 2023. do 31. decembra 2023. godine.” *Savet za štampu*. Poslednji pristup 2. mart 2024. <https://savetzastampu.rs/wp-content/uploads/2024/02/Izvestaj-monitoring-2023.pdf>.
- Savet za štampu. 2024b. „Kodeks novinara i novinarki Srbije.” *UNS*. Poslednji pristup 21. decembar 2024. <https://www.uns.org.rs/desk/UNS-news/167368/uns-usvojio-kodeks-novinara-i-novinarki-srbije.html>.

- Savez novinara Jugoslavije. 1969. „Kodeks jugoslovenskog novinarstva.” *Novinarstvo*, 5 (3–4): 180–182.
- Savez novinara Jugoslavije. 1971. *Srebrni jubilej – Savez novinara Jugoslavije 1945–1970*. Beograd: Savez novinara Jugoslavije.
- Savez novinara Jugoslavije. 1973. „Kodeks novinara Jugoslavije.” *Novinarstvo*, 9 (1–2): 98–102.
- Savez novinara Jugoslavije. 1982. „Kodeks novinara Jugoslavije.” *Novinarstvo*, 18 (3–4): 136–140.
- Savez novinara Jugoslavije. 1988. „Kodeks novinara Jugoslavije.” *Nаша štampa*, 37 (384–385): 2.
- Srpsko novinarsko udruženje. 1895. „Proglas o zadacima Novinarskog udruženja.” *Videlo*.
- Srpsko novinarsko udruženje. 1906. „Pravila Srpskog novinarskog udruženja.” *Samouprava*.
- Stevens, Jeremy, and Glen Fuller. 2017. “Journalistic challenges of the public and private: exploring professional and ethical norms.” *Australian Journalism Review*, 39 (1): 113–125.
- Vodinelić, Vladimir. 2012. „Novinarski kodeksi i pravo medija u Srbiji: Nedovoljno samodefinisanje.” *Pravni zapisi* 3 (1): 73–89. DOI: 10.5937/pravzap1201073V.
- Vojnović, Đura. 2004. „Oblici novinarske samoregulacije i odgovornosti.” U *Etika javne reči u medijima i politici*, ur. Zoran Vacić, 173–194. Beograd: Centar za liberalno-demokratske studije.
- Ward, Stephen. 2011. *Ethics and the Media. An Introduction*. Cambridge: Cambridge University Press.

Bojan Cvejić*

Faculty of Sport, Union Nikola Tesla University, Belgrade

JOURNALISTS' ETHICAL CODES IN SERBIA THROUGHOUT HISTORY

Resume

Media in Serbia today massively violate ethical and professional standards prescribed by the Code of Journalists of Serbia, as evidenced by the annual monitoring conducted by the Press Council. Although it may not appear so at first glance, journalism in these regions has a long history of establishing ethical rules through written documents, i.e., journalists' codes, albeit with significant delays compared to developed countries. The first such code was adopted as early as 1965. However, it is not easy to find all the journalists' codes throughout history in professional, academic, or online literature, making it challenging to draw conclusions about which rules are deeply rooted in the journalistic community and which are more recent. It also complicates efforts to analyze media content throughout history in terms of ethics. The aim of this Paper was to identify and collect archival material in this field, systematize all the documents, and present the development of media ethics through the history of journalists' codes by analyzing their content in the subsequent text.

Keywords: ethics, media, code, journalists' code, history, journalism

* E-mail address: bojan.cvejic@fzs.edu.rs; ORCID: 0009-0006-2869-0391.

** Овај рад је примљен 21. децембра 2024. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 7. фебруара 2025. године.